

Grčki iterativni preteriti s *äv* i slavenski iterativni kondicional

Napisao redovni pravi član

Dr. A. Musić

Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 18. decembra 1930.

1. Da bi se izrekla radnja, koja se ponavlja u sadašnjosti, upotrebljava se u apstraktnoj ili općenoj glavnoj rečenici u grčkom jeziku prezenat, ako je radnja imperfektivna, ili (gnomički) aorist, ako je perfektivna, a u hipotetičkoj zavisnoj konjunktiv prezenta ili aorista s *äv* prema tome, je li radnja imperfektivna ili perfektivna. Kod gotove radnje dolazi u glavnoj rečenici perfekat, u zavisnoj konjunktiv perfekta s *äv*. Prezenat i aorist kao i perfekat upotrebljavaju se s gledišta nekoga vremena, koje se ponavlja. Za takovo je pak vrijeme imperfektivna i gotova radnja svagda sadašnja te se izriče prezentom i perfektom, a perfektivna je svaki put baš prošla te se kazuje aoristom (isp. Rad 112. str. 7.). Ovi oblici znače radnju, koja se ponavlja, po tom, što dolaze u apstraktnoj rečenici, t. j. u rečenici, u kojoj se radnja glagolska vrši u takovo vrijeme, kojemu pojam nije konkretan (individualan), nego apstraktan (razredan) ili općen, te obuhvaća svako njim izrečeno konkretno vrijeme; na pr. *U proljeću* cvjeta cvijeće (ne samo u nekom određenom, nego u svakom konkretnom proljeću). Ako vrijeme nije naznačeno, misli se: kod svake prilike, svagda. Rečeni oblici glagolski naznačuju samo to, kako se radnja glagolska prikazuje prema svakomu konkretnom vremenu, koje se ponavlja, a ponavljanje dolazi otuda, što je rečenica takova, da se vrijeme radnje ponavlja. Samo u takovoj rečenici i znače ponavljanje. Konjunktiv s *äv* u zavisnoj rečenici zapravo je eventualan te znači samo vršenje radnje bez obzira na vrijeme, ali postaje iterativan po tom, što naznačuje uvjet svakomu slučaju vršenja radnje u glavnoj rečenici; na pr. *ὅς*

κα θεοῖς ἐπιπειθῆται, μάλα τ' ἔκλυον (gnom. aor.) αὐτοῦ. A 218. 'tko bogove sluša, i oni uslišiše (= usliše) njega'. Isp. moje Beiträge zur griech. Satzlehre (Zagreb 1927.), § 14, a. i b.

Kod radnje, koja se ponavlja u prošlosti, dolazi u glavnoj rečenici imperfekat ili aorist, jedan i drugi s *ἄν* (za pluskvamperfekat nemam primjera); u hipotetičkoj zavisnoj iterativni optativ prezenta ili aorista, koji je tako isto, kao i iterativni konjunktiv od eventualnoga konjunktiva, poradi iterativnoga smisla glavne rečenice postao od eventualnoga optativa prošlosti; na pr. εἰ μὲν τινας ἰδοῖεν πη τοὺς σφειέροους ἐπικρατοῦντας, ἀνεθάρσησάν τε ἄν καὶ πρὸς ἀνάλησιν θεῶν ἐτρέποντο. Tuk. 7, 71. 'ako bi neki vidjeli, da njihovi nadvladuju, osokolili bi se i obraćali zazivanju bogova'. Isp. moje Beiträge § 17, a. Ali kako dolaze preteriti s *ἄν* do iterativna značenja?

2. Da bismo na pitanje dobili pravi odgovor, dobro će biti, da ogledamo, kako su preteriti s *ἄν* dobili potencijalno i irealno značenje. A dobili su ga kao preteriti prezenta s futurskim značenjem, i to istom u grčkom jeziku; oni su kao i iterativni grčka novotvorina. I aorist pretpostavlja prezenat, ali takav, kojemu je značenje perfektivno, po čemu je osobito sposoban, da dobije futursko značenje. Prezenat je pluskvamperfekta perfektat, te može kao i pravi prezenat također dobiti futursko značenje (Kühner-Gerth Griech. Gramm. I. str. 150., isp. i str. 138. i d.; Stahl, Krit.-hist. Syntax str. 117., isp. i str. 88., 118, 1.). Preteritom prezenta s futurskim značenjem kazuje se pak radnja, koja je buduća s gledišta prošlosti. I (potencijalni) optativ kao (semantički ili sintaktički) preterit futurskoga konjunktiva znači radnju buduću s gledišta prošlosti. Ali dok radnja optativa i za sadašnjost onoga, koji govori, obično pada u budućnost, upotrebljava se preterit futurskoga prezenta o takovoj radnji, koja je za sadašnjost onoga, koji govori, već prošla ili sadašnja. Radnja pak, koja je buduća s gledišta prošlosti, izricala se optativom ili preteritom, s gledišta je onoga, koji govori, samo moguća, i to radnja optativa moguća u sadašnjosti (jer joj vršenje pada još u budućnost), a radnja preterita u prošlosti (jer joj je vrijeme vršenja već prošlo ili sadašnje). Tako dobiva preterit značenje potencijalno za prošlost, pa kao što optativ kao potencijalan za sadašnjost u protazi pogodbene rečenice može postati eventualan za budućnost, tako može i preterit kao potencijalan za prošlost u pogodbenoj protazi postati eventualan za prošlost, a budući da se za pogodbu uzima vršenje radnje, za koju se zna, da se nije vršila

ili da se ne vrši, eventualni preterit dobiva irealno značenje (preterit bez *ἄν*), koje čini te i potencijalni preterit u apodozi postaje irealan (preterit s *ἄν*). Modalna partikula označuje potencijalni preterit prošlosti kao preterit futurskoga prezenta, ka kojemu bi ona također mogla pristupiti, kao što pristupa i k futurskom konjunktivu pa i k futuru (bar kod Homera), ali dobivši on u protazi eventualno značenje gubi je, da bi se razlikovao od potencijala prošlosti, kakav u apodozi i ostaje, pa stoga je ovaj i zadržava. U tom je preterit znaćeci mogućnost u prošlosti posve analogan optativu, koji znači mogućnost u sadašnjosti. Isp. moje Beiträge § 15. i 18. Primjer: *εἰ δὲ* (sc. Patroklo) *ἔπος Πηληϊάδαο φύλαξεν, ἢ τ' ἄν ὑπέκφυγε κῆρα κακῆν μέλανος θανάτοιο*. II. 686—7. 'a da je riječ Pelejevićevu sačuvao, doista bi bio utekao hudoj sudbini crne smrti'.

3. Iterativno značenje preteritâ s *ἄν* tumači se obično tako, da se drže za potencijale prošlosti (isp. Bäumleina Untersuchungen str. 149., Kühnera-Gertha I. str. 211. i d.). Ali to tumačenje ne može biti dobro. Kao što naime iterativni prezenat i iterativni (gnomički) aorist ne znače radnju u sadašnjosti moguću, nego zbiljsku, tako mora i iterativni preterit značiti radnju u prošlosti zbiljsku. U primjeru iz Ksen. Anab. 2, 3, 14. *εἴ τις αὐτῷ δοκοῖη βλακῆναι, ἔπαισειν ἄν* iterativni preterit ne znači: 'mogao je udariti', nego: 'udari' (svaki put), kad mu se god tko činio mlitav.

4. Značenje iterativnih preterita mora se dakle drukčije tumačiti, ali zato ne treba da se izneseno tumačenje potencijalnih i irealnih preterita pusti s vida. Držim naime, da kao što je potencijalni i irealni preterit preterit futurskoga prezenta, tako valja i iterativni preterit shvaćati kao preterit futurskoga prezenta, ali s iterativnim značenjem. Tâ futur se često upotrebljava u iterativnom značenju (isp. Brugmanna Grundr.² II, 3. str. 797.), pa ga može imati i futurski prezenat. Tako u apstraktnoj rečenici *οὐδείς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτεῖσει* (Herod. 5, 56.) futur *ἀποτεῖσει* znači ponavljanje: 'svaki čovjek, ako zlo čini, kazan će prtrpjeti'; radnja držim da je perfektivna, jer je futuru *ἀποτεῖσει* korijen onakav kao u aoristu (*ἔπεισα*), a ne onaki kao u prezentu (*τίνω*). Da je pak rečenica apstraktna, naznačuje i *οὐδείς ἄνθρωπων*. A da stoji mjesto participa *ἀδικῶν* hipotetička rečenica s iterativnim konjunktivom (*οὐδείς ἀνθρώπων, εἰάν ἀδικῆ, τίσιν οὐκ ἀποτεῖσει*), bio bi i on znak, da futur u glavnoj rečenici ima iterativno značenje, premda bi konjunktivu iterativno značenje dolazilo od itera-

tivnoga značenja futura u glavnoj rečenici (isp. § 1.). Isp. još: *ἐν τοῖς γὰρ οἰκείοισιν ὅστις ἔστ' ἀνὴρ χρηστός, φανεῖται κὰν πόλει δίκαιος ὢν*, Sof. Antig. 661—2. — *καὶ ἄν τις κτείνῃ ἑνὰ ὦν αὐτὸς κρατεῖ . . . , τὸ νομιζόμενον καὶ τὸ θεῖον δεδιώς ἀγρεύει τε ἑαυτὸν καὶ ἀφ' ἑξέεται ὦν εἰρηται ἐν τῷ νόμῳ*. Antif. 6, 4. Više primjera v. kod Kühnera-Gertha 1. str. 171, 3. i kod Stahla str. 141, 1. Takav bi futur, kao futur uopće (bar kod Homera; poslije čini se da se to napustilo, premda ima još u antičkom za to primjerâ, isp. Kühnera-Gertha I. str. 209.) mogao primiti i modalnu partikulu *ἄν*.

Iterativni futur poznaje i jezik latinski i drugi; na pr. *Pulcra mulier nuda erit quam purpurata pulcrior*. Plaut. Most. 289. — *Nam qui mentiri aut fallere insuerit patrem, fraudare tanto magis audebit ceteros*. Ter. Ad. 55. Isp. G. Landgrafa Hist. Gramm. d. lat. Spr. III, 1. 120. i d., Brugmanna Grdr.² II, 3, 798. i ovdje § 10.

Najlakše se futur u iterativnom značenju razumije, ako se uzme, da se upotreba počela kod perfektivnoga glagola. Trebalo bi, da se onako, kao što se imperfektivna radnja u apstraktnoj rečenici izriče u vrijeme vršenja, tako i perfektivna izreče u vrijeme izvršenja. Imperfektivna je u vrijeme vršenja svagda sadašnja te se izriče prezentom. Ali perfektivna u vrijeme izvršenja nije sadašnja, jer joj izvršenje ne traje, nego kako se počne, već se i svrši. U vrijeme izvršenja može se perfektivna radnja izreći samo ili kao takova, koja se ovaj čas izvršila ili kao takova, koja će se za čas izvršiti. U prvom slučaju izriče se aoristom, koji u apstraktnoj rečenici postaje gnomički, u drugom futuruom, koji bi se u apstraktnoj rečenici također mogao zvati gnomički. Isp. na pr. *κατθαν' ὁμῶς ὁ τ' ἀεργὸς ἀνὴρ ὅ τε πολλὰ ἐοργῶς*. I 320. Mjesto aorista *κατθανε* mogao bi stajati i futur *καταθανεῖται*: 'umrije (ili umrijet će) i neradin čovjek i onaj, koji je mnogo uradio'. Jedan i drugi oblik hoće da izreče perfektivnu radnju u vrijeme njezina svagdašnjega izvršenja onako, kako se jedino izreći može: aorist kao takovu, koja se ovaj čas izvršila, futur kao takovu, koja će se za čas izvršiti. Prema perfektivnomu mogao je postati i imperfektivni iterativni futur.

5. Kao futur tako držim da bi i futurski prezenat u iterativnom značenju ponajprije dolazio od perfektivnih glagola. Takav futurski prezenat (*s ἄν*) s iterativnim značenjem pretpostavlja iterativni aorist s *ἄν*, koji može biti preterit samo njemu. Uzмимо primjer iz Tuk. 7, 71. naveden u § 1. Iterativni aorist *ἀνεθάροσαν ἄν* pretpostavlja iterativni futurski prezenat, koji bi uza se mogao

imati i partikulu *ǣv*, kao što je može imati i futur (§ 4.). Ali kako grčki jezik uopće nema prezenta perfektivnoga glagola, kojemu bi preterit bio aorist (a zašto ga nema, razložio sam u Archivu f. slav. Philol. 24. str. 479. i d.), nema primjera ni za perfektivni futurski prezenat u iterativnom značenju. Ni za imperfektivni futurski prezenat nema primjera, ali ga, i to s *ǣv*, pretpostavlja iterativni imperfekat s *ǣv*; na pr. *ἀναλαμβάνων ὄν ἀτιῶν τὰ ποιήματα, ἃ μοι ἔδοκει μάλιστα πεπραγματεῦσθαι ἀτιοῖς, διηρώτων ἄν ἀτιοῦς, τί λέγοιεν, ἴν' ἄμα τι καὶ μανθάνοιμι παρ' ἀτιῶν*. Plat. Apol. 22, b. Iterativni imperfekat *διηρώτων ἄν* pretpostavlja iterativni futurski prezenat *διηρωτῶ* (s partikulom *ǣv*), jer može biti preterit samo njemu. A ni za takav futurski prezenat nema primjera, i to zato, što iterativnu službu za sadašnjost može vršiti već iterativni prezenat bez futurskoga značenja (§ 1.).

Po tom bi čovjek rekao, da je potreba jasnih iterativnih preterita stvorila oblike iterativnoga aorista i iterativnoga imperfekta, obadva s *ǣv*, a stvorila ih je ovako. Iterativni aorist s *ǣv* stvorio se tako, da se aorist, koji se i onako morao osjećati kao preterit perfektivnoga prezenta, shvatio kao preterit perfektivnoga prezenta, koji ima futursko i iterativno značenje, pa je tako i sam postao iterativan za prošlost, a za oznaku toga značenja primio *ǣv*, koje se moglo dodati i iterativnomu futurskomu prezentu. Prema iterativnomu aoristu s *ǣv* postao je i iterativni imperfekat s *ǣv* kao preterit imperfektivnoga iterativnoga futurskoga prezenta. Isto se dogodilo i kod potencijalnoga i irealnoga preterita s *ǣv*, samo se tu nije radilo o iterativnom značenju (isp. § 2.). Da ima u jeziku formalni preterit futura, bio bi se možda on kao preterit iterativnoga futura upotrijebio kao iterativni oblik za prošlost (isp. slavenski kondicional, o kojem radi § 10.).

6. Proces, kojim su stvoreni oblici za iterativnu sadašnju i prošlu radnju, može se u suvislom pregledu prikazati po prilici ovako. Budući da se radnja apstraktne rečenice ponavlja, ne može se jedinstvo temporalno odrediti s gledišta onoga vremena, u koje se baš govori, i s kojega se inače radnja glagolska temporalno određuje, a ne može se, jer je za to vrijeme sada sadašnja, sada prošla, sada buduća. Stoga se određuje s gledišta onoga vremena, u koje se vrši, s kojega je svagda jednako određena, i to, ako je imperfektivna, kao sadašnja, te se izriče prezentom. A da je može tako izreći, da može, tako reći, pribivati svakomu vršenju njezinu, valja

da se onomu, koji govori, vrijeme, u koje govori, dakle njegova sadašnjost razmakne na čitavo područje vremena, u kojem se ponavljanje događa, a to se može, jer on jednako ostaje u tom vremenu, ono nije čitavo ni za njim ni pred njim, nego oko njega. A ono vrijeme, u kojem stoji onaj, koji govori, bilo kraće ili duže, za nj je sadašnjost. Tako je svako ponovno vršenje imperfektivne radnje za nj sadašnje. Da je tako, vidi se po tom, što se za radnju, koja se ponavlja u vremenu, u kojem stoji onaj, što govori, može kazati, da subjekat ima (prezenat) običaj ili da mu je običaj ili da običava tu radnju vršiti; na pr. (*Ζεύς*), *ὅς τε καὶ ἄλλιμον ἀνδρα φοβεῖ καὶ ἀφείλετο νίκην ῥηθίως, ὅτι δ' αὐτὸς ἐποτρύνει μάχεσασθαι*. *P* 177—8. '(Z.) koji i jakoga junaka plaši i ote mu pobjedu, a drugda sam potiče na borbu = koji ima običaj plašiti' itd.

I perfektivna radnja valja da se u apstraktnoj rečenici s istoga uzroka, kao i imperfektivna, izriče onako, kako se prikazuje u vrijeme njezina svagdašnjega izvršenja. Ali ona se u to vrijeme ne prikazuje kao sadašnja, nego kao takova, koja se ovaj čas izvršila, ili kao takova, koja će se za čas izvršiti, pa se u prvom slučaju izriče gnomičkim aoristom, u drugom (gnomičkim) futurom. A i ovdje čitavo ono područje vremena, u kojem se radnja ponavlja, za onoga, koji govori, sadašnja je, jer on jednako stoji u njemu, dok svakomu izvršenju radnje može pribivati, da je može u vrijeme izvršenja izreći, dakako onako, kako je za perfektivnu radnju u vrijeme izvršenja jedino moguće. Stoga se može reći, da se imperfektivna i perfektivna radnja, izrečena prva prezentom, a druga gnomičkim aoristom ili futurom u apstraktnoj rečenici ponavlja u sadašnjosti, i razumjeti ono široko ili pregnantno značenje sadašnjosti.

Oblik za radnju, koja se ponavlja u prošlosti, ne može se stvoriti onako, kao onaj za radnju, koja se ponavlja u sadašnjosti. Radnja je i kod ponavljanja u prošlosti, bila imperfektivna ili perfektivna, u vremenu (iz)vršenja onakova ista, kao i kod ponavljanja u sadašnjosti, ali onaj, koji govori, ne stoji u vremenu, u koje pada ponavljanje, nego izvan njega, tako da ga ima za sobom, pa ne može radnje ni izreći u vrijeme (iz)vršenja njezina. Sada je s gledišta onoga, koji govori, svako (iz)vršenje njezino jedinstveno temporalno određeno kao prošlo pa se može izreći jednostavnim preteritom, ali tim se gubi isticanje ponavljanja, koje se može istaći samo tako, da se radnja izreče s gledišta (iz)vršenja njezina, čim je naznačeno, da s gledišta onoga, koji govori, nije jedinstveno temporalno određena, a to nije, jer se ponavlja; tako je dakle indirektno istaknuto i to, da se

ponavlja. Oblik za ponavljanje u prošlosti ne može se dakle stvoriti onako kao onaj za ponavljanje u sadašnjosti (direktno). Ponavljanje u prošlosti može se izreći samo tako, da se oblik za ponavljanje u sadašnjosti metne u preterit, pa onda taj preterit znači ponavljanje u prošlosti. Svaka je dakle apstraktna rečenica postala tako i mogla postati samo tako, da znači ponavljanje u sadašnjosti, a značenje ponavljanja u prošlosti dobila je istom tim, da se glagolski oblik njezin metnuo u preterit. Takovim preteritom izrečeno je sve ono, što i onim oblikom glagolskim, koji se metnuo u preterit, samo ne vrijedi za sadašnjost, nego za prošlost. Uzmimo već (u § 1.) navedeni primjer iz Tuk. 7, 71. Iterativnim aoristom *ἀνεδάρασαν ἄν* izriče se sve ono, što bi se izreklo iterativnim futurskim prezentom, kojemu je aorist preterit, ili futuro *ἀναδαράσῃσονται (äv)*, ali ne za sadašnjost, nego za prošlost; dakle izriče se, da je u prošlosti bilo vrijeme, u koje se ponavljala radnja glagola *ἀναδαράσῃσαι*, a svaki slučaj izvršenja njezina mogao se onda izreći futurskim prezentom ili futuro. Tko bi govorio u prošlosti, upotrijebio bi za svaki slučaj izvršenja ili za izvršenje njezino uopće futurski prezenat ili futur: *ἀναδαράσῃσονται (äv)*. Aorist čuva futursko značenje onoga oblika, kojemu je preterit, ali s gledišta prošlosti: *ἀνεδάρασαν ἄν* znači, da je radnja u prošlosti bila buduća (isp. srp.-hrv. „osokolili bi se” kao preterit od „osokolili se budu = osokoliti će se”; isp. § 10.). A to upravo podržava iterativno značenje njegovo, jer se oblik s futurskim značenjem, kao što je već naprijed rečeno, upotrebljava zato, da bi se radnja, koja se ponavlja u sadašnjosti, izrekla kao jedinstveno temporalno određena, po čemu on postaje znak, da se radnja ponavlja. A tu službu vrši, dakako za prošlost, i njegov preterit, jer čuva futursko značenje njegovo. Jedini pak futurski oblik, koji može imati svoj preterit, jest futurski prezenat. Stoga je razumljivo, da se baš njegov preterit upotrebljava za ponavljanje u prošlosti. Kao iterativni preterit s *äv*, tako čuva futursko značenje onoga oblika, kojemu je preterit, t. j. opet futurskoga prezenta (ali bez iterativnoga značenja), i potencijalni pa irealni preterit s *äv* (§ 2.), a isto vrijedi i za potencijalni (i irealni) optativ s *äv* kao (sintaktički) preterit futurskoga konjunktiva (§ 2.). Isto vrijedi i za slavenski kondicional (§ 10.).

7. Još na jedno pitanje držim da sam dužan odgovoriti: zašto se ne meću u preterit baš oni oblici, koji se u jeziku upotrebljavaju za ponavljanje u sadašnjosti, dakle formula: *έäv* s konj. — prez.

(perfekat ili gnom. aorist), što bi, čini se, bilo najprirodnije, nego se za ponavljanje u prošlosti upotrebljava preterit oblika, koji u tom značenju ponavljanja u sadašnjosti u jeziku postoji (da kažem s Aristotelom) samo *δυνάμει*, a ne *ἐνεργεία*? Gnomički se aorist i ne može metnuti u preterit, jer već jest preterit. Prezenat se pak lako može metnuti u preterit t. j. u imperfekat, koji kao preterit iterativnoga prezenta također može značiti ponavljanje imperfektivne radnje (u prošlosti), pa tako se često i upotrebljava; na pr. *πὰρ δὲ ζωστήρ κείτο παναίολος, ἢ ὅ' ὁ γεραίος ζώνωνυθ', ὅτ' ἐς πόλεμον φθισήνορα θωρήσσοιτο. Κ 77—8. — ἦτοι δι' ἀμφὶ πόλιν Τροίην φραζοίμεθα βουλὰς, αἰεὶ πρῶτος ἔβαζε καὶ οὐχ ἡμάρτανε μύθων. λ 510—11. — "Ὅστις δ' ἀφικνεῖτο τῶν παρὰ βασιλέως πρὸς αὐτόν, πάντας οὕτω διατιθεῖς ἀπεπέμπετο ὥστε αὐτῷ μᾶλλον φίλους εἶναι ἢ βασιλεῖ. Ksen. An. 1, 1, 5. — καὶ πολλοῖς τῶν ξυνόντων προηγύρενε τὰ μὲν ποιεῖν, τὰ δὲ μὲ ποιεῖν... καὶ τοῖς μὲν πειδομένοις αὐτῷ συνέφερε, τοῖς δὲ μὴ πειδομένοις μετέμελεν. Ksen. Mem. 1, 1, 4. Isp. Stahla str. 104, 1. U navedenom primjeru iz λ 511. imperfekat *ἔβαζε* znači sve ono za prošlost, što bi prezenat značio za sadašnjost. Radnja je glagolska u vrijeme vršenja njezina svagda jednako sadašnja, ali je to vrijeme sada u prošlosti. To znači iterativni imperfekat kao preterit iterativnoga prezenta. On čuva dakle značenje onoga oblika, kojemu je preterit, samo meće to značenje u prošlost. A kako je prezentu baš to znak iterativnoga značenja za sadašnjost, što izriče radnju s gledišta vršenja njezina, a to mu značenje imperfekat čuva, može i on biti iterativan, ali za prošlost. Imperfekata *ἔβαζε* znači, da bi onaj, koji bi govorio u vrijeme, kada se radnja vrši, svagda kazao *βάζει*. Isto vrijedi i za imperfekat u drugim jezicima; na pr. u latinskom ili u srpskohrvatskom.*

Što se uza sve to, što imperfekat kao preterit iterativnoga prezenta može značiti ponavljanje, voli upotrebljavati preterit iterativnoga futurskog prezenta (*s āv*) t. j. iterativni imperfekat *s āv*, dolazi jamačno otuda, što ga modalna partikula (*āv*) kao takoga (kao preterit futurskoga prezenta s iterativnim značenjem) označuje, dok imperfekat kao preterit prostoga iterativnoga prezenta nema nikakve oznake, već ako ga prati kakav adverb, koji ponavljanje ističe (isp. *αἰεὶ* u navedenom primjeru iz λ 511. i *πάντας* u navedenom primjeru iz Ksen. An. 1, 1, 5.) ili mu pripada sporedna rečenica s optativom (isp. navedeni primjer iz λ 510—11.). Zato se iterativni imperfekat bez *āv* često teško razlikuje od prostoga tempo-

ralnoga imperfekta. Isto vrijedi i za druge jezike, gdje nema oblika, koji bi odgovarao grčkomu iterativnom imperfektu s *ǣv*; tako na pr. za latinski. Partikula je pak *ǣv* najprije, čini se, k iterativnomu aoristu, a onda i k iterativnomu imperfektu došla ovako: Gnomički aorist, kojim se kazuje ponavljanje u sadašnjosti, nije se za ponavljanje u prošlosti mogao metnuti u preterit, jer je sam preterit. Zato se za ponavljanje perfektivne radnje u prošlosti stvorio drugi oblik tako, da se aorist (ne gnomički) shvatio kao preterit iterativnoga futurskoga prezenta od perfektivnoga glagola, koji bi mogao uza se imati i *ǣv*, pa je *ǣv* pristupilo i k iterativnomu aoristu kao njegovu preteritu. Da bi se dobio analogan oblik i za ponavljanje imperfektivne radnje u prošlosti, shvatio se i imperfekat kao preterit iterativnoga futurskoga prezenta od imperfektivnoga glagola, pa je i on dobio *ǣv*. Iterativni imperfekat s *ǣv* postao je dakle prema iterativnomu aoristu s *ǣv*. Tako je *ǣv* postalo dijakritičan znak iterativnoga i aorista i imperfekta.

Dijakritičan je pak znak (*ǣv*) kod iterativnoga imperfekta i iterativnoga aorista potrebniji nego kod iterativnoga prezenta i gnomičkoga aorista, jer u drugom slučaju slušač sam stoji u vremenu, u koje se govori (u užoj sadašnjosti onoga, koji govori), pa može lako razabrati, tiče li se prezenat te uže sadašnjosti ili one šire, koja obuhvaća čitavo područje vremena, u koje se radnja ponavlja, je li dakle prezenat prost temporalan ili iterativan, a kod imperfekta toga pomagala nema, pa je razlikovanje teže i oznaka potrebnija. Gnomički pak aorist i onako je bez konkurencije drugoga aorista za sadašnjost. Ali iterativnomu aoristu konkurenat je prosti temporalni aorist, pa je oznaka, kao i kod imperfekta potrebnija. Istina, i iterativni imperfekat s *ǣv* i iterativni aorist s *ǣv* dolaze u konkurenciju s potencijalnim i irealnim imperfektom s *ǣv* i takovim istim aoristom s *ǣv*, ali tu je u značenju tolika razlika, da se jedva može roditi sumnja, kako se ima shvatiti koji preterit s *ǣv*.

Ali ne valja misliti, što je i dojakošnje razlaganje pokazalo, da se *ǣv* kao dijakritična oznaka moglo po volji jednomu obliku dodati, a drugomu ne dodati, nego *ǣv* stoji u uskom savezu s historijom oblika, kojemu se dodaje. Prava mu je i prvobitna zadaća uz preterit, da ga označi kao preterit futurskoga prezenta, koji bi ga imao uza se, da bi mu kao aseverativna partikula futursko značenje isticalo (isp. moje Beiträge etc. str. 22.). A kad se preterit shvatio kao preterit iterativnoga futurskog prezenta, te je i on

postao iterativan, dobilo je *āv*, koje se uza nj našlo, značaj oznake toga značenja. Da *āv* prvobitno nije bilo oznaka iterativnoga značenja, vidi se otuda, što dolazi i kod potencijalnoga i irealnoga preterita futurskoga prezenta (§ 2.), koji nema iterativna značenja. Ako dakle kažem, da je *āv* kao dijakritična oznaka kod jednoga oblika bilo potrebnije nego kod drugoga, znači to, da je neka dijakritična oznaka bila potrebnija, pa se partikula *āv*, koja je već bila uz taj oblik, za to upotrijebila.

Kako se za ponavljanje u prošlosti ne upotrebljavaju preteriti onih oblika, koji služe za ponavljanje u sadašnjosti, nego preteriti iterativnoga futurskoga prezenta (*s āv*), koji sam nije u običaju, valja da se ti preteriti shvate kao supletivni oblici onih, koji se upotrebljavaju za ponavljanje u sadašnjosti, kao što je i optativ supletivni oblik za preterit (futurskoga) konjunktiva. A uzrok je toj supletivnosti to, što su preteriti iterativnoga futurskog prezenta (*s āv*), dakle iterativni preteriti *s āv* kao takovi jasniji negoli bi bili preteriti onih oblika, koji služe za ponavljanje u sadašnjosti, jet preteriti futurskoga prezenta dobivaju *āv*, koje ih kao takove označuje. A valja na umu držati još i to, da od iterativnih oblika za sadašnjost: iterativnoga prezenta i gnomičkoga aorista, samo se prvi i može metnuti u preterit, jer drugi preterit već jest.

8. Uostalom iterativni su preteriti pojava samo grčkoga jezika i k tomu još mlada. Dolaze naime istom kod Herodota i antičkih dramatika, razmjerno najčešće uopće u komediji. Kod Eshila i Euripida nema nijednoga primjera, kod Tukidida samo dva (6, 6, 4. i 7, 71, 3., ovaj drugi je naveden i ovdje u § 1.); isp. Stahla str. 305, 3. Poredbe radi evo još nekoliko primjera: *πρὸς δὲ τοῦθ', ὃ μοι βάλου νευροσπιδῆς ἄτρακτος, αὐτὸς ἄν τάλας εἰ λυόμην, δύστηνον ἐξέλλων πόδα, πρὸς τοῦτ' ἄν.* Sof. Fil. 289—92. [isp. i dalje; ali εἶτα πῦρ ἄν οὐ παρῆν ne znači: „es kam wohl vor, daß kein Feuer zur Hand war“ (Radermacher), nego: „onda je obično vatre nedostajalo“; isp. § 3.] — *ἀλλ' ὃ τι μάθουμ' ἐκάσιοτε, ἐπελανθανόμεν ἄν ἐδθῶς ἐπὶ πλῆθους ἐτῶν.* Aristof. Obl. 854—5., isp. i 138. i d. — *χῶπόθ' ὃ κόκκυξ εἶποι κόκκυ, τότ' ἄν οἱ Φοίνικες ἅπαντες τοὺς πυροὺς ἄν καὶ τὰς κριδάς ἐν τοῖς πεδίοις ἐθέριζον.* Aristof. Ptice 505—6. — *ὦ μνν τ' οὐδεὶς τόν' ἄν ἀνθρώπων θεόν, ἀλλ' ὀρνίθας ἅπαντες.* ib. 520. — *ἀλλ' ἀργυρίου δραχμὰς ἄν ἥτησ' εἰκοσιν εἰς ἱμάτιον, ὁκτὼ δ' ἄν εἰς ὑποδήματα.* Aristof. Bog. 982—3. — *ὃ δὲ ὄκως ἀπελαννόμενος ἔλθοι εἰς*

ἄλλην οἰκίην, ἀπηλαύνευ' ἄν καὶ ἀπὸ ταύτης . . . ἀπελανυόμενος δ' ἄν ἦιε ἐπ' ἐτέραν τῶν ἐταίρων. Herod. 3, 51., isp. i 1, 196. — *ὁπότε προσβλέψειέ τινας τῶν ἐν ταῖς τάξεσι, τοτὲ μὲν εἶπεν ἄν . . . τοτὲ δ' αὖ ἐν ἄλλοις ἄν ἔλεξεν.* Ksen. Kir. 7, 1, 10., isp. i 14. — *εἰ δέ τις ἀνὴρ περὶ τοῦ ἀνιλέγοι μηδὲν ἔχων σαφὲς λέγειν, . . . ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανήγειν ἄν πάντα τὸν λόγον.* Ksen. Mem. 4, 6, 13. — *ἀλλ' ὅμως οὐδεὶς πόποτε τοῦτων διὰ παντὸς ἔδωκεν ἑαυτὸν εἰς οὐδὲν τῆ πόλει, ἀλλ' ὁ μὲν γράφων οὐκ ἄν ἐπρόσβευσεν, ὁ δὲ προσβέβωτον οὐκ ἄν ἔγραψεν.* Dem. 18, 219. Isp. Bäumleina Unters. str. 147. i d., Kühnera-Gertha 211, 4., Stahla str. 304, 1. i d.

9. Jednaki smisao kao iterativni preteriti s *ἄν* imaju iterativne tvorbe na *-σκον*, što dolaze kod Homera i Herodota (veoma rijetko u antičkom kod pjesnikâ) i prema obliku prezentske ili aorisne osnove čine iterativne imperfekte ili aoriste t. j. znače ponavljanje imperfektivne ili perfektivne radnje u prošlosti. Značajno je, da ti oblici redovno nemaju augmenta i da dolaze samo kao preteriti. Ovo posljednje tumači se jamačno tim, da se za ponavljanje u sadašnjosti odvajkada upotrebljavaju prezenat i (gnom.) aorist, pa su samo za ponavljanje u prošlosti potrebni drugi oblici (§ 6.). Kako pak ti oblici do svoga značenja dolaze, ne mogu kazati. Ni Brugmannovo tumačenje (IF. 13, 267. i d. (*δόσκον* = *δορυς* ptc. + *σκον* = *ἔσκον* impf. od *εἶμι*) ne zadovoljava. Možda će ipak još najjednostavnije tumačenje biti ono, po kojem je iterativno značenje postalo od inhoativnoga, koje mnogi glagoli na *-σκω* imaju; na pr. *γηράσκω* 'starim'. Ono, što biva malo po malo, shvaća se kao da biva ponovno. Ali nastadak augmenta ne razumije se ni tako. Isp. Curtiusa Verbum II. str. 376. i d., pa Delbrücka Vergl. Synt. II. str. 62. i d. Zanimljivo je pak, da i ti oblici po analogiji iterativnih preterita (kod Herodota) primaju *ἄν*. Evo par primjera: *ὄν δ' αὖ δῆμον τ' ἄνδρα ἴδοι βοόωντα τ' ἐφεύροι, τὸν σκήπτρω ἐλάσσασκεν ὁμοκλήσσασκε τε μύθῳ.* B 198—9. — *οὐ γὰρ τῆλε νεὸς κίανοπρόριον βοοσκέσκονθ' ἔλικες καλαὶ βόες εὐρυμέτωποι.* μ 354—5. — *ὅπως δὲ μιν ἐπιλείποι πίνοντά τε καὶ ἐδπαθόντα τὰ ἐπιτήδεα, κλέπτεσκε ἄν περιών.* Herod. 2, 174. — *ἡ δὲ γυνὴ τοῦ Ἴνταφρένεος φοιῶσα ἐπὶ τὰς θύρας τοῦ βασιλέος κλαίεσκε ἄν καὶ ὀδυρέσκετο.* Herod. 3, 119. Isp. Kühnera-Gertha 1, 162. i d.

10. Istim načinom, kojim je razložena upotreba preteritâ s *ἄν* s iterativnim značenjem za prošlost u grčkom jeziku, objašnjava se

i upotreba kondicionala s iterativnim značenjem za prošlost u jezicima slavenskima, naročito u srpskohrvatskom. Miklošić u Sint. str. 814—5. navodi osim srpskohrvatskih po jedan primjer iz češkoga i iz gornjolužičkoga jezika. Sadašnja iterativna radnja ili sadašnja radnja u apstraktnoj (glavnoj) rečenici kazuje se u slavenskim jezicima, ako je imperfektivna, prezentom imperfektivnoga glagola, ako li je perfektivna prezentom perfektivnoga glagola, ali i (gnom.) aoristom, i to baš u srpskohrvatskom jeziku. U zavisnoj rečenici dolazi eventualni prezenat, koji odgovara grčkomu eventualnom konjunktivu te kao i konjunktiv od iterativnoga oblika u glavnoj rečenici dobiva iterativno značenje (§ 1.); na pr. Vrijeme grad *gradi* pa ga vrijeme i *razgradi*. Vuk, Posl. — Dva loša *izbiše* Miloša. ib. — Ko se jedan put *ožeže*, i na hladno *puše*. ib. Prezenat imperfektivnoga glagola i aorist u glavnoj rečenici valja tumačiti onako, kako je za analogne oblike grčke pokazano u § 1. Prezenat perfektivnoga glagola upotrebljava se prema prezentu imperfektivnoga glagola. Tako mislim, jer prezenat perfektivnoga glagola dolazi uz prezenat imperfektivnoga samo onda, kad prezenat imperfektivnoga ne znači sadašnjost s gledišta onoga, koji govori, a kad znači sadašnjost, ne može dolaziti, jer bi i on morao značiti sadašnjost, a to ne može. Prezenat imperfektivnoga glagola i aorist perfektivnoga držim da su prvobitni oblici za izricanje iterativne radnje u sadašnjosti. Prezenat perfektivnoga glagola mlađi je oblik. Da bi se pak izrekla prošla iterativna radnja, ne meću se u preterit oni oblici glagolski, koji znače sadašnju iterativnu radnju (a aorist se i ne može metnuti, jer već jest preterit), kao što bi se očekivalo, a ne meću se s razloga, koji je za analognu pojavu u grčkom jeziku spomenut u § 7. (jer ti preteriti ne bi ničim bili označeni kao iterativni, te bi se teško razlikovali od prostih temporalnih; isp. i malo niže). Mjesto njih upotrebljava se za ponavljanje u prošlosti kondicional; na pr. Bila tri brata, pa na belome svetu ništa više nisu imali do jednu krušku, te *bi* tu krušku redom *čuvali*; jedan *bi ostao* kod kruške, a druga dvojica *išla bi* na nadnicu. Vuk Nar. prip. 79. — Svekrva bijaše lukava i nemilostiva na sirote, a snaha dobra kao dobar dan u godini: kad *bi došla* kakva sirota pred kuću, svekrva *bi* je obravnicom *oterala*, a snaha *bi* svoj zalogaj siroti *udelila*; kad *bi* mleko od ovaca *nosila* kući, ona gde *bi* god *videla* rupicu na putu, odmah *bi rekla*: „Ovde mora biti kaka bubica”, pak *bi* joj *usula* mleka. ib. 83.; isp. Rad J. ak. 127. str. 187. i Akad. rj. I. str. 365. —

Pita se, kako kondicional dolazi do te funkcije. Onako kao i grčki preteriti s *āv*.

Kondicional na pr. *(na)pisao bih* preterit je oblika *(na)pisao budem*, a taj se oblik upotrebljava u različnim jezicima slavenskima u značenju futura. Ali futurski se oblik upotrebljava kadšto i za radnju, koja se ponavlja u sadašnjosti; na pr. Podmuklo pseto najprije *će ujesti*. Vuk, Posl. — Ako se ko od raje poturči, odma ima sva prava kao i ostali Turci; i ne samo što ga *ne će* niko *prekoriti* pređašnjom vjerom, nego *će* ga još svaki radije *pomoći* nego rode-noga Turčina. Vuk, Dan. 1827. sir. 89. Isp. Marctićevu Gramatiku i stil.² § 611, c. U svima primjerima, što se tu navode, glagol je perfektivan. Iterativno se pak značenje može razumjeti isto onako, kako je za grčki futur u § 4. razloženo. Upravo tako kao oblik futurski, koji postaje od infinitiva s prezentom *ću*, može se i pra-stari oblik futurski, koji postaje od participa pret. akt. II. s prezentom *budem* upotrijebiti za ponavljanje u sadašnjosti. A taj oblik futura s iterativnim značenjem za sadašnjost metnut u preterit daje kondicional s iterativnim značenjem, jer mu onako kao značenje budućnosti ostaje i značenje ponavljanja od onoga oblika, kojemu je preterit; ali kao preterit znači budućnost s gledišta prošlosti i ponavljanje za prošlost. Tako i grčki preterit s *āv* čuva i futursko i iterativno značenje futurskoga prezenta, kojemu je preterit (§ 4. i 6.). Pojava pak, da preteritu nekoga oblika s futurskim značenjem ostaje futursko značenje (ali s gledišta prošlosti), nije osobina samo našega, nego svakoga futurskoga oblika, ali iterativno značenje (za prošlost) čuva samo onaj oblik futurski metnut u preterit, koji se i sam upotrebljava za ponavljanje. Tako i futurski oblik sa *ću* dolazi u preteritu sa *šćah*, koji znači također budućnost s gledišta prošlosti, ali ne dolazi u iterativnom značenju, nego u prostom futurskom (upravo irealnom), premda bi mogao dolaziti i u iterativnom, jer ga može imati i oblik sa *ću* (isp. malo prije navedene primjere); primjer sa *šćah*: Doista ga *preskočiti šćaše*, al ne dade Šarac od mejdana. N. pj. Vuk, II, 399. (vrijeme, u koje bi se kazalo: „pre-skočit će”, prošlo je; ali to ne bi značilo ponavljanje, pa ga ne znači ni njegov preterit, nego ima irealno značenje. I aorist može biti preterit perfektivnoga prezenta u futurskom značenju, no ne znači ponavljanje, premda bi ga prezenat mogao značiti. Ali prezenat perfektivnoga glagola, koji se doista upotrebljava za ponavljanje u sadašnjosti, dobio je to značenje ne kao futurski prezenat, nego, kao što je naprijed rečeno, prema imperfektivnomu prezentu. Aorist

kao preterit futurskoga prezenta upotrebljava se samo u potencijalnom pa u irealnom značenju; na pr. Da ne bi prednjih zuba, *òde* preko devet brda. Vuk, Posl.; *òde* je aorist k prezentu *òdēm* u futurskom značenju (vrijeme, u koje bi se kazalo *òdē* = 'otići će', prošlo je), ali nema iterativni, nego irealni smisao (= nije otišlo). I preterit futurskoga oblika sa *budem* (t. j. kondicional) dolazi često u značenju, koje nije iterativno, nego potencijalno ili irealno; na pr. 'Tad' *bi* Laza *nadvladao* Turke, Bog ubio Vuka Brankovića! On izdade tasta na Kosovu. N. pj. Vuk, II, 298.; *bi nadvadao* znači, da je vrijeme, u koje bi se kazalo: *bude nadvladao* (= nadvladat će) prošlo, ali ovo ne bi imalo iterativna značenja, pa ga nema ni kondicional kao njegov preterit, nego kondicional znači, da je radnja glagolska irealna. Isp. Rad Jugosl. ak. 127. str. 70. i d.

Zašto je baš preterit futurskoga oblika sa *budem*, t. j. kondicional, preoteo mah u iterativnom značenju za prošlost, možemo se domišljati. Da se za tu službu nije upotrijebio preterit futurskoga oblika sa *ću*, uzrok je to, što je to mlad oblik futura, nastao jamačno istom onda, kad se preterit oblika sa *budem* u iterativnom značenju već ustalio. A da se preterit prostoga prezenta s futurskim značenjem, t. j. aorist, ne upotrebljava za ponavljanje u prošlosti, uzrok je jamačno isti, koji nije dao, da se za to upotrebljava aorist kao preterit onoga prezenta perfektivnoga glagola, koji doista dolazi u značenju ponavljanja u sadašnjosti (ali nije futurski prezenat, nego je postao prema imperfektivnomu), i to taj, što ni u jednom ni u drugom slučaju aorist ne bi imao na sebi biljega, da je iterativan, kao što ga nema ni onaj aorist, koji kao preterit prostoga futurskoga prezenta znači potencijalnost i irealnost. Stoga se metnuo u preterit, t. j. u kondicional, futurski oblik sa *budem*, jer mu je preterit jasniji kao preterit futurskoga oblika negoli bi bio aorist kao preterit prostoga futurskoga prezenta. Napokon je kondicional postao u jeziku jedini oblik preterita futura i preuzeo sve funkcije, koje su takomu obliku pripadale: ne samo potencijalnu i irealnu, nego i iterativnu za prošlost. On odgovara uopće grčkomu optativu s *āv* i preteritu s *āv* u potencijalnom i irealnom i u iterativnom značenju. Što se ovoga posljednjega tiče, valja još spomenuti, da budući da kondicional kao iterativan za prošlost formalno ne odgovara oblicima, koji se upotrebljavaju kao iterativni za sadašnjost, valja ga držati za supletivni oblik onim oblicima, koji znače ponavljanje za sadašnjost (kao i grčki preterit s *āv*, isp. § 7.).

Kondicional može značiti ponavljanje, bio glagol perfektivan ili imperfektivan; u prvom slučaju ponavlja se perfektivna, u drugom imperfektivna radnja (isp. naprijed navedeni primjer iz Nar. prip. Vuk. 79.). O vidu pak složenoga oblika odlučuje *budem*, kojemu je *bih* preterit, a *budem* je perfektivni prezenat. Primjere v. u Radu Jugosl. akad. 127. str. 187.

Kondicional u iterativnom značenju za prošlost dolazi ne samo u glavnoj, nego i u zavisnoj rečenici (isp. naprijed navedeni primjer iz Nar. prip. Vuk. 83.). Ali kondicional zavisne rečenice nema sam sobom iterativno značenje kao kondicional glavne, nego je od eventualnoga za prošlost iterativan za prošlost poradi iterativne glavne rečenice istom postao (isp. grčki optativ u sporednoj rečenici iterativne glavne), a eventualni je kondicional postao od potencijalnoga, koji je preterit futurskoga prezenta sa *budem* bez iterativna značenja, kao što je eventualni prezenat postao od futurskoga.

Pregled sadržaja.

§ 1. Kako se izriče radnja, koja se ponavlja u sadašnjosti, kako li ona, koja se ponavlja u prošlosti. Str. 73. — § 2. Kako su preteriti s *āv* dobili potencijalno pa irealno značenje. Str. 74. — § 3. Iterativni preteriti s *āv* nijesu mogli postati od potencijalâ prošlosti. Str. 75. — § 4. Futur znači ponavljanje u sadašnjosti. Str. 75. — § 5. I futurski bi prezenat (s *āv*) mogao značiti ponavljanje u sadašnjosti. Str. 76. — § 6. Pregled procesa, kojim su postali iterativni oblici za sadašnjost i za prošlost. Str. 77. — § 7. Zašto se za ponavljanje u prošlosti ne upotrebljavaju preteriti onih oblika, koji znače ponavljanje u sadašnjosti. Str. 79. — § 8. Otkada i gdje se upotrebljavaju iterativni preteriti s *āv*; primjeri. Str. 82. — § 9. Iterativni oblici na *-ozov* (s *āv*). Str. 83. — § 10. Slavenski kondicional kao oblik za ponavljanje u prošlosti. Str. 83.